

פירור מאגדות העקדה

מדרש שמונה עשרה ברכות על הפדר

היה לפני הראשונים מדרש על י"ח ברכות של תפלה, שנתקטע ונתקצר במקורותינו, מן השרידים שנשתתירו בדינו, לא על נקלה אתה עומד על תחלתו ועל עיקר נתינתו. מיד בהיגלות ראשית עקבותיו בספרותנו, פנים שונות לו ושיטות מתחלפות, כאילו כבר אז הפכו וגלגלו בו מדור דור. כידוע נשתבצו קטעי מדרש זה בס' פרקי רבי אליעזר⁽¹⁾, ומחברם או מסדרם הכיר לפחות ב' מדרשות חלוקים בפרשה זו, ובחר לקשט בשניהם את שערי ספרו.

מהדורה אחת של המדרש נתיסדה על האמונה כי י"ח ברכות של תפלה אבות תיקנו. בקשו בעלי האגדה למצוא בתולדות האומה עושים ומעשים, הראויים לתלות בהם ברכה לדורות, מעין דרשות רז"ל על ברכת המזון: "משה תקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ; דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים, דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש"⁽²⁾. ממין זה היא האגדה בפר"א⁽³⁾, כי ברכת גבורות נוסדה ע"י יצחק, כשהותר וחי מן העקדה. ומסוג זה היתה כנראה גם האגדה כי ברכת חנון המרבה לסלוח משה אמרה, כשחינו בשעת רצון "סלח נא לעון העם הזה" על מעשה העגל, ונתבשר מפי עליון: "סלחתי כדברך"⁽⁴⁾.

נוסח זה של המדרש ידע גם ר' אברהם, אב בית דין מנרבונא, והביאו

(1) ע"י צונץ בס' על הדרשות, הוצ' א' עמ' רע"ב, ובהוצ' העברית עמ' 134 ועמ' 417 הערה 7. ור' דוד לוריא, במבוא לפרושו לס' פר"א סי' ז', ד"ה ובאמת.

(2) ברכות מ"ח ע"ב.

(3) פ' ל"א.

(4) פר"א פ' מ"ו, גרסת הרוקח, בפירוש התפלה בסידור לר' נפתלי הירץ טרייזש, טיאנגן ש"כ, י"ח של חול. ע"י ר"ל גינצבורג, פרושים וחידושים בירושלמי, ח"ג עמ' 257.

תסנר שלום שפירגל

בס' (האשכול) משמם של "רבנן באגדתא: כי כשהרג אברהם את המלכים ואמר לו הב"ה אנכי מגן לך, פתח ואמר ברוך מגן אברהם; ויצחק על גבי המזבח ששמע את המלאך שאמר אל תשלח ידך, פתח ואמר ברוך מחיה המתים; ויעקב כשראה את המלאכים עולים ויורדים ושכינה שהיתה עליו והיו מקלסין לפניו, פתח ואמר האל הקדוש".

והן הן האגדות בפר"א: כשהכה אברהם את המלכים, עמד והתפלל לפני הקב"ה: רבון כל העולמים, לא בכח ידי עשיתי את כל אלה, אלא בכח ימינך, שאתה מגן לי בעולם הזה, כבודי ומרים ראשי לעולם הבא. ענו העליונים ואמרו ברוך מגן אברהם". וכן כשנתקדש שם שמים ביעקב, "ענו העליונים ואמרו האל הקדוש".

אמור מעתה, היה כבר לפני בעל פר"א מדרש פנים אחרות על התפלה, שהושתת על ההנחה כי י"ח ברכות לא יסדום אבות אלא עליונים תקנום, ומלאכי מרום אמרום ראשונה.

מדרש כזה על י"ח ברכות כסדרן נשתמר בס' שבלי הלקט⁵ ומשם גם בס' תניא⁶, ושאר פרשנים ופוסקים, כגון בעל קמחא דאבישונא⁷, ופירוש התפלה לר' נפתלי הירץ טריוויש⁸, ור' מרדכי יפה⁹. מדרש כיר"ב נודע מתוך פירוש כ"י על טור אורח חיים לאחרון גאוני קשטיליא, ר' יצחק אבוהב¹⁰. י"א ברכות ראשונות דומות בכל המקורות, ונראה מתוכן כי כל עצמו של הגרעין והיסוד המשותף לכל המדרשות לא הונח אלא על סדר זמנים¹¹. כך נסדרו ג' ברכות ראשונות זו אחר זו בשלשלת הדורות: ג' ראשונות בימי ג' אבות, ברכת דיעה בימי יוסף, תשובה בימי ראובן, סליחה בימי יהודה, גאולה בימי משה במצרים. מפרקי מדרשות דומים אפשר להשלים גם בקצת ברכות נוספות סדרם של זמנים: ברכת חולים בימי דוד המדבר, כשנתרפאו מן הנחשים¹², וברכת השנים כשהכניס יהושע את ישראל לארץ, ושבת המן, ואכלו מעבור

5 הוצ' ר' שלום אלבעק, ח"א עמ' 27.

6 פר"א סוף פ' כ"ו.

7 שם, סוף פ' ל"ה.

8 ענין תפלה סי' י"ח.

9 ענין תפלה סי' ד', הוצ' קרימונה דף ו' ע"א.

10 ראש י"ח של חול.

11 ע"י לעיל בהערה 4.

12 לבוש התכלת, הלכות תפלה סי' ק"ב.

13 נדפס ע"י רה"ג ענעלאו בס' מנורת המאור לר' ישראל אלנקאווה, ח"ב (ניו-יורק

תר"ץ) עמ' 164.

14 ע"י משי"כ בטוב דעת ושכל ר"ל גינצבורג ז"ל, שם עמ' 258 ואילך.

15 רש"י ורטהימר, פרק אחרון מפר"א (בתי מדרשות, ירושלים תש"ו, ח"א עמ' רמ"ג),

ור"מ היגר ז"ל במ"ע חורב כרך י' (תש"ה) עמ' 252, ור"ל גינצבורג שם עמ' 257, 259.

תקנה
פירור מאגרות העקדה

הארץ"). ולא יקשה להמשיך בדרך זה שנות דור ודור עד מלכי בית דוד הראשונים, שבימיהם נתקנו ברכות אחרונות לדעת המדרש בס' עובלי הלקט¹⁶. כגון ברכת הודאה, כשהכניס שלמה הארון לפני ולפנים, וברכת שלום, כשנתקיים בימי שלמה ונתתי שלום בארץ. מיסודו של מדרש זה, אפוא נתקנו כל ברכותיה של תפלה כסדרן של דורות, מראשית הנדודים והנסיונות של השבטים בימי אבינו אברהם עד שהממלכה נכונה וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו מדין ועד באר שבע כל ימי שלמה.

לא כן מדרשו של ר' יצחק אבוהב, שלא צמצם הברכות בפני בית ראשון, ויש שהיא מאחר קצתן, כגון מכניע זדים בימי מפלת המן, ומחזיר שכינתו כשהתפלל עזרא וירדה שכינה בבית שני¹⁷. ברי שלא הקפיד המסדר להסדיר סדרן של ברכות כסדרן של דורות, ולא עיקר כרונולוגי או היסטורי זה שמש לו יסוד למדרשו.

והנה נשמרה לנו הפתיחה של מדרש י"ח ברכות ועל יסודה ביקש ר' אברהם, בנו של הגר"א, לקרוא למדרשנו ברייתא על הסדר, ח"ל¹⁸: "נאבדו ממנו ברייתות עד אין מספר, כמו בס' תניא הביא ברייתא דעל הסדר, רז"ל אמרו (מגלה יו, ב) תפלה מגלן דתניא שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנת. אמר ר' יוחנן ואמרי לה במתניתא תנא מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר, כתב התניא ח"ל: שנינו בברייתא מאי על הסדר זה סדר עולם שכך מצינו י"ח ברכות של תפלה מעולם היו מתוקנות זו אחרי זו, כיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותקנום כסדרן". דבריו מסכימים למה שנדפס אצלנו, אלא בס' עובלי הלקט¹⁹ גרס: "מצאתי אגדה מאי על הסדר זה סדר עולם" וכו'; ובס' תניא²⁰ בהשמטת התיבה הראשונה: "אגדה מאי על הסדר זה סדר עולם" וגר' כלשון רבנו רב פעלים, דמיון מה, אך גם שוני מה יש בפתיחה, שנמסרה לנו ע"י ר' יצחק אבוהב ח"ל²¹: "ברכות[ת] אמצעיות יש בהן שאלות כל הדבר[ים] הצריכ[ים] ליחיד ולצבור ונתקנו על הסדר, מאי על הסדר, כלן[מר] על אי זה סדר תקנום. ואיפשיט' לן דעל סדור מלאכי השמרת, שכך הוא פס' ונס'²² בידינו, שכך קבלו

16) מנורת המאור, ח"ב, עמ' 127, ור"ל ביצבורג שם עמ' 260.

17) סי' רב פעלים, הוצ' חאנעס עמ' 15.

18) כ"י בית המדרש לרבנים בניוירוק (עמ' 55): Ms. JTS 01961. אשא תודה לידידים מטיבים לד"ר גרשן כהן ולד"ר נחום סרנה, שיגעו ומצאו כ"י זה שלא סומן במספר בהוצ' ענעלאו, ושם גם נתחסרה הפתיחה, ע"י סוף עמ' 163.

19) כך בכ"י, סי' אחרונה כנראה תוקנה מן ר', וצ"ל: מסורת? מפי פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל, המשער כי ר"י אבוהב אולי העתיק את מדרש י"ח ברכות מתוך כ"י ארחות חיים. ואלו נמוקיו: העיד הבית יוסף סור אריח סי' קי"ב: "ובס' ארחות חיים כתובה הגדה זו

תקנו שלום שפיגל

הזקני[ם] מנביאי[ם] ראשוני[ם], שמלאכי השרת בכל מאורע ומאורע היו מקלסי[ם] לתב"ה, והיו אן[מרים] על כל פ[רק] ופ[רק] שהיה הב"ה מרחם על מקדשי שמו. וכשבאו אנשי כנסת הגדול[ה] כללום ותקנום והסדירום על אותו סדר.

הד מה לנסוח דומה של הפתיחה עולה מדברי ר' מרדכי יפה⁽¹⁾: "צריך אדם לזהר בתפלת י"ח, שארז"ל שק"ך זקנים, ומהם היו כמה נביאים, שתקנום, ובדיוק גדול וכונה גדולה תקנוה, לפי שתקנו על עניני המאורעות שהיו בעולם, שכן אמרו באגדה: כשניצל אברהם באור כשדים, פתחו מלאכי השרת ואמרו מגן אברהם", וכו' כמדרשות הנ"ל.

אלי ניתן לשער, כי נתותר בשתי המסורות משהו מלשון ראשון של ההגדות החלוקות, ואפשר על יסוד שתי הפתיחות להכיר ראשיתן של שתי המהדורות למדרש י"ח ברכות של תפלה, שמא צדק בנו של הגר"א⁽²⁾, ושתיהן פתחו בברייתא על הסדר: מאי על הסדר? זה סדר עולם, אלא שמהדורה א' של המדרש פירשה סדר עולם: סדר המאורעות שהיו בעולם⁽³⁾. ר"ל כל י"ח ברכות של תפלה לא נסדרו ולא נקראו אלא על שם המאורע, ונאמרו כל אחת ואחת מעין המאורע, כדוגמת על הנסים שאנו אומרים בימי חנוכה ופורים⁽⁴⁾. כל דור ודור "בכל מאורע ומאורע היו מקלסים לתב"ה, והיו אומרים ברכה על כל פרק ופרק"⁽⁵⁾ שהיה הקב"ה עושה לישראל תשועה ופירקן. לשון אחר, י"ח ברכות אבות האומה וגיבוריה תקנום על הנסים ועל הגבורות ועל המלחמות שנעשו בימיהם. וכשבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותקנום והסדירום כסדרן של ימים וזמנים, זו אחר זו בשלשלת הדורות, והוא כשיטת המדרש, שניכר בו סדר העתים מימות אברהם עד שלמה.

גם מהדורא בתרא של מדרש י"ח ברכות של תפלה כנראה פתחה בברייתא על הסדר: מאי על הסדר? זה סדר עולם. "י"ח ברכות של תפלה מעולם הם מתוקנות ומלאכי השרת תקנו אותם"⁽⁶⁾. ר"ל י"ח ברכות מוצאותן מקדם מימי עולם דורות עולמים. לא דרי מטה אמרום, אלא מלאכי השרת יסדום. וכשבאו

יותר באורך, וכתב שם שהמחזיר שכינתו לציון אמרו כשחזרה שכינה בבית שני, בס' ארחות חיים דפ' פירנצי דף י"ד ב"ג ישנו ריוח של השמטה ברורה מחמת הצנזורה, ע"ש. ואולי כאן כתוב היה במקור אותו מדרש י"ח ברכות "מאי על הסדר, ור"י אבוהב — ששימש הרבה בס' ארחות חיים (ר') למשל גם הבאותיו בביי לטור או"ח שגרשמו בראש ארחות חיים דפ' ירושלם תשס"ז) — העתיק הדברים משם, שכן "שהמחזיר שכינתו... בבית שני" שזה אצל ר"י אבוהב ואצל דברי ארחות חיים המובאים בביי, ואף ראש הפסקה הנ"ל בדברי ר"י אבוהב ("ברכות אמצעיות" וכ') שזה הרבה עם לשון ארחות חיים שם: "האמצעיות שאלה בכל דברים שהם צריכים ליחיד וצבור", (ועי' בנספח, הגדה ס"ו חיים באמת ויציב, הערה א').

20) תוספתא ברכות פ"ג ה"י וגמרא שבת כ"ד ע"א. ועי' ספרי דברים ס"א א': לא נקראו אלא על שם המאורע, ועי' ב"ר פ' ל"ז ד' עמ' 349.

21) עי' פתיחת המדרש בביי קמבריי המתפרסם כאן, ועי' הפתיחה בס' שבלי הלקט, שם.

אנשי כנסת הגדולה כיללום ותיקנום והסדירום, זו אחר זו, מרוח הקדש או מטעמי סוד ורמזי כתובים ונימוקים שיש להם הכריע, לאו דוקא בסדרן בסדר הזמנים. מכאן למדרשות שלא הקפידו על מוקדם ומאחר בשלשלת הדורות, והרצו סדרן של ברכות שלא כמערכת העתות והמאורעות. והיא כשיטתם, י"ח ברכות לא בסדר זמנים עיקר ערכן, אלא במקורן משמי מרום. תפלת מלאכים היא, ואשרי העם יודעי ברכה המקלסים לקונם כלשון עליונים.

כ"י קמבריג' של מדרש י"ח ברכות המתפרסם כאן דומה לנוסחו של ר' יצחק אבוהב, אלא יש כבפתיחתו שהוא קרוב ללשון ס' שבלי הלקט, ומחותמי ברכות וקצת מסורות הגדה בכ"י זה אולי יש ללמוד על מוצאו מפרובינצה או ספרד⁽²²⁾. יתרון אחד יש לו לכ"י קמבריג', שהוא מחזיר לנו השמטה בכל המקורות שנודעו עד עתה. ר' יצחק אבוהב⁽²³⁾ לא מסר לנו כל מדרש על ברכת מחיה. יתכן, אין כאן אלא דילוג של דומות. אך אפשר כי הסה הדברים שהיו לפניו, הואיל ומצא בהם תמיהה. וכן עשו גם שאר גדולי הלכה אף במה שראו עיניהם בס' שבלי הלקט. קצרו לשון המקור תכלית הקיצור והסירו הימנו כל שעלול להטריד הרוחות. ר' יוסף קארו סיכם: "כשנעקד יצחק, אמרו מחיה מתים"⁽²⁴⁾. ור' מרדכי יפה לא הוסיף אלא תיבה אחת: "כשנעקד יצחק וניצל"⁽²⁵⁾. ותו לא. אולם מס' שבלי הלקט⁽²⁶⁾ בוקעת ועולה בת קול קדומים של אגדה מופלאה, הפורשת מכל המפורש בתורה ומפורסם באומה ממעשה העקדה: "כשנעקד יצחק אבינו על גבי המזבח ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה, מיד הביא עליו הקב"ה טל והחיה אותו. לפיכך אמר דוד: כטל חרמון שיויר על הררי ציון וגו', כטל שהחיה בו יצחק אבינו. מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו: בא"י מחיה המתים".

וכבר כתבתי⁽²⁷⁾ לפני שנתגלגל לידי כ"י קמבריג': "נדמה שחסר משהו או נגנו משהו בדברי המדרש: 'כשנעקד יצחק אבינו על גבי המזבח' – ומיד, 'ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה'. לא נזכר מאומה ממעשה האב השוחט. הניתן לשער כי בעלי הלכה, שקיימו לו למדרש זה והגיעו לידינו, הרגישו בניגוד שבין דברי ההגדה ובין דברי התורה ובקשו למעטו עד כמה שאפשר. במקרא נאמר לו לאברהם מפורש מן השמים: אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה. ואולי מכאן הבלעת הדברים שמצאנו בלשון ס' שבלי הלקט. תלמידי חכמים אלו אפשר בכונה השמיטו מסיפור מיתתו של יצחק כל

(22) ע"י ברכת האל המשפס (דף ג' ע"א, טור 16), וע"י להלן בנספח: ההגדה על ס"ו חין באמת ויציב.

(23) בית יוסף, טור או"ח ס' ק"ב.

(24) מאגדות העקדה, בס' היובל לכ"י אלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"י, עמ' תפ"ו ואילך.

תקנח
שלוש שפוגל

לשון של הולכה והובאה בסכין וכל רמז של שליחת יד אל הנער, כאילו בקשו להוציא מלבם של הקוראים, שלא יחשדו שמא מרה אברהם את פי אלהיו או סר במאומה מן הנאמר בתורה. ונהפוך הוא. כששמע אברהם 'אל תשלח ידך', מיד משך ידו מבנו מיצחק, ואם קרה מה שקרה, לא בו האשם... לא הפיל אבינו אברהם דבר גדול ודבר קטן מתורת כהנים. סדר עולה כיצד? עצים על האש (ויקרא א. ז), עצים על גבי האש ולא האש על גבי עצים. אם כן, איפוא, עשה אברהם קרבנו כסדר העולה, וסידר כדרך שסודרין עצי המערכה, עצים על גבי האש, וישם את בנו ממעל לעצים (בראשית כב, ט). אם לא עשה מאומה לנער ולא הורידו בחפזו מעל העצים אשר על האש המבוערת, הרי כמעט רגע נתלקחה כל המדורה כלה ונשתלחו לשונות האש ביצחק ונעשה דשן והיה אפרו מושלך על הר המוריה.

ועתה מכ"י קמברידג' אנו למידים כי אמנם נגנזו ונתקטעו הדברים בס' שבלי הלקט. אפשר ר' צדקיה מן הענוים, או מי משלומי אמוני הדורות שקדמו לו, בקשו לקבל שכר על הפרישה, אולי מטעמים ומחששות שהמריצו כנראה גם לר' יצחק אבוהב לפסוח על כל אותה אגדה מתחלתה ועד סופה, אם לא דלגו עליה כבר תמימי מורשה אשר היו והורו מלפניו. ברם זכור לטוב סופרו של כ"י קמברידג', שהנאנו בכפליים. המעט שמילט משכחת דורות וקיים לשון מלא ומפורש בברכת מחיה המתים, שנתחסרה ונתקצרה מכל המקורות של מדרש י"ח ברכות של תפלה, אלא עוד הותיר — וחיה מן המתים — פירור מאגדות העקדה: "בשעה שעקד אברהם את יצחק בנו על גבי המזבח, ושחטו" (ושרפו, ונעשה אפר, והיה אפרו מושלך בהר המוריה, הוריד הקב"ה טללי חיים ותחיתו. לכך אמר דוד: כטל חרמון שיורד. זה הטל שבו החיה הקב"ה את יצחק אבינו. פתחו מלאכי השרת ואמרו: ברוך מחיה המתים".

---

(25) מסורות כיו"ב מפי חכמי אשכנז וצרפת וספרד, עי' במאמרי הג"ל עמ' תע"ג ואילך.

- [fol. 2a] תנו רבנן מאה ועשרים זקנים ומהם כמה
נביאים תקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר
לפני רבן גמליאל שכך מצינו י"ח ברכות
של תפילה מעולם הם מתוקנות ומלאכי 25
השרת תקנו אותם וכשבאו אנשי כנסת
הגדולה כיללום ותיקנום והיסדירום
- [fol. 2b] והיאך תקנו אותם מלאכי השרת תא שמע
דתניא (א) כיון שהציל הקב"ה את אברהם אבינו
מאור כשדים אמר לו אל תירא אברם אנכי
מגן לך פתחו מלאכי השרת פיהם בא"י
מגן אברהם. (ב) בשעה שעקד אברהם את 5
יצחק בנו על גבי המזבח ושחטו ושרפו
ונעשה אפר והיה אפרו מושלך בהר המור[ניה]
הוריד הקב"ה טללי חיים והחיהו לכך אמר[ר]
דויד כטל חרמון שיורד זה הטל שבו
החיה הקב"ה את יצחק אבינו פתחו מלאכי 10
השרת ואמרו בא"י מחיה המתים. (ג) וכשבא
יעקב אבינו ופגע בשערי ירושלם

[דף ב ע"א]

- כ"י קמברגי הג"ל הוא קונטרס של ה' דפי נייר, וע"י בנספח : מוצא כתב-היד ותכנו.
נראה דילוג של דומות יש כאן, ונתערבבו שתי מסורות, אחת בעניין ק"כ זקנים (מגילה 22
י"ז ע"ד, ע"י ירוש' ברכות פ"ד דף ד' סע"ד) ואחת בעניין שמעון הפקולי (ברכות כ"ח
ע"ב, ומגילה שם). ע"י פתיחת המדרש לפני ר' צדוקיה) ס' שבלי הלפט, הוצ' רש"ב עמ'
17, ועל יסודה אולי יש לשחזר גם פה : תנו רבנן מאה ועשרים זקנים ומהם כמה נביאים
תקנו [להם] לישראל תפלה על הסדר. ותניא שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות
על הסדר לפני רבן גמליאל [מאי על הסדר ? זה סדר עולם] שכך מצינו י"ח ברכות של
תפלה מעולם הם מתוקנות וכו'. וע"י פתיחת המדרש בפירוש כ"י על טור א"ח לר' יצחק
א(בוהב), ע"י לעיל במבוא הערה 18.
של תפלה, הגהתי, ובכ"י : שתפילה. 25

[דף ב ע"ב]

- א וא"ת היכן אמרן מלאכי השרת, ת"ש על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.
בר' ט"ו א'. וע"י ב"ר פ' מ"ד אות יג עמ' 435, ובמקבילות שצויינו שם. ועל ראשיתה של 3
הגדה זו ושרשה בהגות דור השמד ע"י פרופ' אפרים א. אורבך, בס' היוכל ליצחק בער,
ירושלם תשכ"א, עמ' 59.
א חסר מדרש על ברכת גבורות, ונתקצר גם צ, ע"י במבוא, בין הערה 22 להערה 24.
תהי' קל"ג ג'. ע"י פרי"א פ' ל"א וסוף פ' ל"ד. 6
צ בשערי שמים א בשערי ירוש', שג' ויפגע במקום וגו'. בית יוסף (על טור א"ח סי'
ק"יב) : בשערי רחמים. ע"י פרי"א סוף פ' ל"ה. 9
12

- והתפלל והקדיש שמו של הקב"ה פתחו
מלא[כי] הש[רת] בא"י האל הקדוש. (ד) ובשעה
15 שבא פרעה להמליך את יוסף על ארץ מצ[רים]
בדקו אם היה ידע לספר בע' לשון ובא גבריאלי
ולמד אתו ע"א לשונות פת[חון] מלא[כי] הש[רת] פי[הם]
ואמ[רו] בא"י חונן הדעת. (ה) כיון שהירהר
ראובן לעשות בבלהה פילגש אביו נתקנסה
20 עליו מיתה בידי שמים מיד חזר בתשובה
שנ' וישב ראובן אל הבור אל תיקרי אל הבור
אלא אל בוראו אמר ר' יוחנן מלמד שעשה
תשובה ונכתב לחיים שנ' יחי ראובן ואל
ימות פתחו מל[אכי] הש[רת] ואמרו בא"י הרוצה
25 בתשובה. (ו) וכיון שעשה יהודה מעשה
בתמר כלתו ואחר כך אמר הוציאוה ותש[רף]
היא מוצאת ותאמר הכר נא מיד ויכר
יהודה ויאמר צ[דקה] ממני והודע את המעשה
והשביע את אחיו והלקוהו מלקות ארבעים

מיד ונסלח לו פת[חון] מל[אכי] הש[רת] בא"י חונן ומרבה לסלוח [fol. 3a]
(ז) ובשעה שמררו המצ[רים] את חיהם של ישראל

- 16 ידע, גוסף בגליון. גבריאלי, ע"י סוטה ל"ו ע"ב, ופסדרי"כ דף ל"ד ע"ב, ותנח' חוקת סי' ו',
והוצ' רש"ב שם סי' י"ג. צ בא גבריאלי ולמדו שבעים לשון. וגרסת מורשנו : ע"א לשונות,
אולי ע"ד פס"ר דף סי' ע"א : היה יוסף קורא בע' לשונות, ולא עוד אלא שהיה מדבר
בלשון שלא היו יודעים לשמוע אותו הה"ד (תהלי' פ"א ה') שפת לא ידעתי אשמע". וכן
בילקוט תהלים שם ר' תתלי"א בשם ילמדנו : בלשון שלא היה להם כח לשמוע. א בדפוס
עמ' 164 סור 6 : אחרי הודעוני, וצ"ל : אחרי הודיע וגר' (בר' מ"א ל"ט).
19 בבלחה, גדרש מבראש' מ"ט ד', ע"י ב"ר ר"פ צ"ו, ושם פ' פ"ד י"ט.
21 בראש' ל"ו כ"ט, וגדרש ע"ד עקביא בן מהללאל בקהלת י"ב א' : בארך בורך בוראך, ע"י
ירוש' סוטה פ"ד ה"ב דף י"ח ע"א, וע"י מה שדרש או פירש א' : וישב ראובן אל הבור,
ואע"ג דהאי קרא בבור ממש קא משתעי (כצ"ל !) האי אל הבור יתירי הוא וניתן לידרש.
23 דב' ל"ג ו', וע"י ספרי ואתחנן סי' ל"א, וזאת הברכה סי' שמ"ו.
26 בראש' ל"ח כ"ד כ"ו, וע"י סוטה י' ע"ב.
28 והודע, והודיע. צ הודה ואמר צדקה ממני ונסלח לו. וע"י תוספתא ברכות ד' י"ו : מפני
מה זכה יהודה למלכות ? מפני שהודה בתמר. וע"י תוספתא (כפשוטה) לר"ש ליברמן עמ'
23, ובמקבילות שצ"י שם, כגון שמו"ר פ' ל' י"ט : ולמה נתן הקב"ה כתר ליהודה ? אלא
שדן דין אמת לתמר, לכן נעשה דיין לעולם. וע"י פיוטי י"י עמ' 53 : תמור לא בוש
להודות אחיו יודהו.
29 ע"י א' שדרש או פירש : חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כרת (מכות כ"ג סע"א).

תקסא
חינוך לחידות — לאור אמונת ישראל

- ואמ[ר] הקב"ה למשה לך אמור להן ליש[ראל] אני
י"י וגאלתי אתכם בזרוע פת[חו] מל[אכי] הש[רת] בא"י
5 גואל יש[ראל]. (ז) וכיון שנצטער אברהם אבינו
בצער גדול של מילה ובא רפאל ורפאו פת[חו]
מ[לאכי] הש[רת] בא"י רופא חולי עמו ישראל. (ט) כיון
שזרע יצחק מצא מאה שערים אמרו
בא"י מברך השנים. (י) כיון ששמע יעקב
10 בשביל יוסף שהוא חי וירד למצרים
הוא ובניו ומצא שם יוסף ואסנת ומנשה
ואפרים ונתיחסו כלם אמ[רו] מל[אכי] השרת
בא"י מקבץ נדחי עמו ישראל. (יא) כיון שיצאו
יש[ראל] ממצ[רים] וקבע להם שופטים והזהיר אותם
15 והודיעם כי המשפט לאלהים הוא אמ[רו] מל[אכי] השרת
בא"י האל המשפט. (יב) וכשעמד המן הרשע
על יש[ראל] ובקש להרוג ולאבד אבדו המקום
מן העולם והשיב לו גמולו בראשו אמ[רו] מל[אכי] השרת
בא"י שובר אויבים ומכניע זדים.
20 (יג) כיון שבאו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן
האש בטחו בהקב"ה והוא הצילם אמרו מל[אכי] השרת
בא"י משען ומבטח לצדיקים. (יד) כיון
שעמד זרובבל בן שאלתיאל ובנה את בית
המקדש שנית אמ[רו] מל[אכי] השרת בא"י בונה ירוש[לים].
25 (טו) כיון שהבטיח הקב"ה על ידי ישעיהו

[דף ג ע"א]

- 4 שמות ו' ו'. ושיער רד"ל (כמבואר לפרוש פריא אות ד') כי פריא פי' מית נגמר בברכת
גואל ישראל. ע"י פנורת המאור ח"ב עמ' 127.
6 רפאל, שבא לרפא את אברהם, ביום פיו ע"ב. וכן מסכת דרך ארץ פי"ד.
8 יצחק, הגהתי, ובכ"י בטעות: יעקב. מאה שערים, בראש' כ"ו י"ב, ובמדרשות.
12 א ואפרים ונתחייבו כלם בקבוץ ברכה.
16 האל המשפט, וכן גם א, וכן גרס הרי"ף והמנהיג. ואולי יש ללמוד מכאן על מוצא כ"י
שלנו. ז': אוהב צדקה ומשפט. ע"י ברכות י"ב ע"ב בדקדוקי סופרים, ורא"א פינקלשטיין,
על השתלשלות העקידה, ברבעון האנגלי כרך ס"ז, עמ' 155.
17 מברכת שובר אויבים ואילך שיטה אחרת למקור ז', ע"י שם בשבלי הלקט. ואילו א מסכים
בעיקרו, אם לא בלשונו, למדרש המתפרסם כאן, אלא א מוסיף עוד ג"א ואי תדאמרי וכו'.
ע"י שם.
21 בטחו, הגהתי, ובכ"י: בטח. לענין ע"י פסחים ק"ח ע"א, ובמקבילות.
23 זרובבל, עדה"כ זכרי ד' ט', ע"י ר"ל ביצבורג, פרושים וחדושים ח"ג עמ' 253.

הנביא ויצא חוטר מגזע ישי אמרו מל[אכי] הש[רת]
בא"י מצמיח קרן ישועה. (טז) כיון שחלה
חזקיהו ונטה למות ובא אצלו ישעיהו
הנביא לבקרו ואמר לו מת אתה ולא תחיה

[fol. 3b]

מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר. בתפילה והקב"ה
שמע תפלתו וראה דמעתו והוסיף על ימיו ט"ו
שנים והציל את חזקיהו ואת ירושלם מיד
סנחריב אמרו מל[אכי] הש[רת] בא"י שומע תפלה.
5 (יז) כיון שחרב הבית ונבנה על ידי עזרא היו
השונאין אומ[רים] אין השכינה שרויה בו בשעה
שהשלימו אתה שרת השכינה בה
והושחרו פני אויבהם של ישראל כשולי קדירה
אמרו בא"י המחזיר מהרה שכינתו לציון. (יח) כיון שאמר
10 אדם הראשון מזמור שיר ליום השבת טוב
להודות ליי אמרו בא"י הטוב שמך ולך נ[אח] ל[הודות].
(יט) כיון שאמר הקב"ה וסרה קנאת אפרים לא
יק[נא] א[ת] ית[ודה] אמ[רו] בא"י המברך את עמו יש[ראל] בשל[ום].

26 ישע"י י"א א.

29 שם ל"ח א"ה.

[דף ג ע"ב]

- 6 בענין שכינה בבית שני (יומא ט' סע"ב וע"י שם כ"א ע"ב) ר' משיכ רליג, פרושים
וחדושים ח"ג עמ' 396.
8 והושחרו וכו', נוסף בגליין.
9 המחזיר מהרה, ע"י רא"א פינקלשטיין שם עמ' 164. צ' ברחמיו מהרה.
10 ליום השבת, תה"ל צ"ב, וע"י מדרש תהלים עמ' 406, וסרא"א פ' י"ט.
12 ישע"י י"א י"ב.

תקסנ
פירור מאגדות העקור

נספח

מוצא כתב־היד ותכנו

מחותם ברכה י"א במדרש י"ח ברכות שיערנו, כי כ"י קמבריג' מוצא מספרד או מפרובינצה. האולי יש למצוא סמך־מה להנחה זו באגדת ט"ו ואוי"ן בברכת אמת ויציב, המובאת בכ"י זה, מיד לפני המדרש על י"ח ברכות, דף ב' ע"א, וז"ל:

ועל ט"ו וזים חולקין עליהם החכמים, מהן אומ[רים] שהן י', ומהן אומ[רים] שהן ט"ו. כשעשו אבותינו המשכן במדבר, הביאו המשכן לפני משה רבינו ושקלו אתו ונמצא חסר א[לף] תשעה שקלים. והיו יש[ראל] אומרים בלחש זה עם זה כי משה רבינו נטלם. והתחילו לצעוק הוים מאליהן: "ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה וזים לעמודים" (שם' לח, כח). שמע משה וכל ישראל הקולות היאך היו צועקין מאליהן. ועל זאת עשה משה רבינו אמת ויציב, ושם לשם אלו הוים שיהיו לישראל לעדות. וכך ראוי לאדם שיאמר אתו כך: אמת ויציב ונכון וקים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ונורא ואדיר ומתוקן ומקובל וטוב ויפה הדבר עלינו. והיא האגדה במדרש תנחומא פקודי סי' ז', ובהוצאת רש"י שם סי' ד', ושמר"פ נ"א: משנגמרה מלאכת המשכן, אמר להם [משה לישראל] בואו ואעשה לפניכם חשבון. נתכנסו כל ישראל. אל, אלה פקודי המשכן, כך וכך יצא על המשכן. עד שהוא יושב ומחשב, שכח באלף ותשעה שקל, שעשה מהן וזין לעמודים. התחיל יושב ומתמיה ואומר: עכשיו ישראל מוצאין ידיהם לאמר משה נטלם. מה עשה, האיר הקב"ה עיניו וראה אותם עשויים וזים לעמודים. התחיל להשיב להם בקול רם: "ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה וזים לעמודים". אותה שעה נתפסו כל ישראל על מלאכת המשכן.

וכתב ר' אברהם הירחי בס' המנהיג (ברלין תרס"ו, דף יד ע"א): והזו"ן שאומרים באמת ויציב ונכון וקים וכן כולן, שמעתי מימי חרפי בטוליטולא כי על מעשה הזו"ן לעמודים חשדוהו ישראל למשה רבינו, עליו השלום, ובאו הזו"ן לפני המקום להוציאו מן החשד. ועל כן תקנום בזה.

ומעין מסורת זו שמר גם ר' אהרן הכהן יליד פרובינצה (ארחות חיים, דין ברכו סי' ד', דף י"א ע"ג): "ויש בתחלת הברכה הזאת (ר"ל אמת ויציב) ט"ו תיבות מתחילות בוא"ו, והטעם כי במעשה הזו"ן חשדוהו למשה שגנב ט"ו שקלים. והוא שם אותם בווי העמודים. והותירו ט"ו וזין, שג' (שם' לו, ז) "והמלאכה היתה דים... והותר". ובאו אלו הט"ו וזין לפני הקב"ה להוציאו מן החשד" (*).

(*) וכן גם כמעט מלה במלה בפירוש כ"י על טור ארי"ה של ר' יצחק אבוהב, ראש עמוד

תקסס שלוש שפיגל

הרי שאגדה זו על ט"ו ואיין בברכת אמת ויציב ידועה היתה בספרד ובפרובינצה, מה שמחזק ההשערה כי כ"י קמבריג' מוצאא משם, כפי שהעלינו מחותם הברכה: בא"י האל המשפט, שהוא כרי"ף וכמנהיג, ע"י לעיל בחתימת ברכה י"א במדרש י"ח ברכות, בהערה שם (דף ג' ע"א טור 16).

צא וראה כיצד מתחלפים פרטי המדרש ממקום למקום ומדור דור. רז"ל דרשו שהאיר הקב"ה עיניו של משה וראה הווים שעשה לעמודים. בטוליטולא ספרו כי באו הווים לפני הקב"ה להוציאו מן החשד, ובפרובינצה הוסיפו אף אסמכתא דקרא לט"ו ואיין באמת ויציב, בכ"י קמבריג' צועקים הווים מאליהם ושמעו משה וישראל את הקולות. קו רענן זה של האגדה מיוחד לה חן קדומים, ואולי אפשר להסיק מכאן שנשתמר בכ"י קמבריג' נוסח עתיק יותר מן השמועה בטוליטולא ובמקום מגוריו של ר' אהרן הכהן בפרובינצה (בספרו הביא הרבה ממנהגי גרבונוא). ברם דברים שבטעם צריכים שקול והירות, כי גם הסגנון עושה וגם כח דמיונו של הסופר, ואין כאן הבדלי דורות, אלא הבדלי כשרונות. ואף בתקופה מאוחרת יש שסלסלו והוסיפו פרוטרוט חדש אל מדרש קדמון: כגון בריב האותיות לר' יצחק עונקינירה (בס' איומה כנדגלות, קושטא שלי"ו, דף י"א ע"ב): „אמרת הוא"ו... שלה נאה להודות... ושתים טובות... עשה... משה... אחת, בזמן שהיה כותב התורה והגיע לזהאיש משה ענו (במד' יב, ג) עשה מהר"ו יר"ד וכתב: והאיש משה עני, שלא להתגדל במעלת הענוה, ואותו הקמעא שנשאר בהר"ו העבירו על ראשו בקולמוסו, ומשם נעשו לו קרני הוד... השנית, כשנתן חשבון מכל הוצאות המשכן, זהב וכסף ונחשת, נשכחו ממנו אלף ושבוע מאות [וע"ה], והיה בצער גדול, שמא יחשדוהו בתשומת יד, עד שנשא עיניו למרום והבריכו ווי האנוסודים ככוכבים בשמים יותר מהשיעור אשר בלטישתם. אז אמר: 'ואת האלף ושבוע המאות [וחמשה ושבועים] עשה ויום לעמודים', ובוזה ניצל מחשדה, בתוך קהל ועדה".

בהיותי בקמבריג' רשמתי לי קצת פרטים משאר הדפים, ואולי יש בהם כדי להקל זמיו של כה"י.

דף א ע"א פותח בגמרא ברכות ג"ה ע"ב: אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי בהדי הדדי וכ' פתח חד ואמ' האי מן חזי חלמא ולא ידע מא חזי יקום קמי כהני ויא' רבש"ע אני שלך וחל' שלך וכ'.

36 (כ"י ביה"מ לרבנים, שנשמר במבוא הערה 18): „יש בהחלת זאת הברכה ט"ו חיים לפי שבמעשה החיים חשדוהו ישראל] למשה שגנב ט"ו שקלים, והוא שם אותם בחי העמודים, והותירו ט"ו חיים, שני והמלאכה היתה דיים והותר, ובאו אלו הט"ו חיים לפני המקום להוציאו מן החשד, והוסיף ר"י אבוהב עוד טעם אחר: „יא שאלו הט"ו חיים הם כנגד ט"ו שבחים של ישתבת, והשבחות הם חי העמודים המעמידים את העולם כדאיתא בהגדה" — וגם היא כלשון ארוחות חיים ממש, ע"י במבוא בהערה 19.

תקסס
חִינוּךְ לַחֵידוּת — לאור אמונת ישראל

דף א ע"ב: ואי לא לימא הכי:

מלך במעלה ובמטה	אדיר במרום שוכן בגבורה
בוהן כליות ולב	גלוי חשך לפניך כאור
מדותיך מדות חסד ורחמים	אם תברך מי יקלל
רוגז לרחמים	תהפך רעה לטובה

חלומות רעים לטובים.

אתה שלום ושמך שלום עושה שלום בין אש ומים
יהי רצון מלפניך
שתשים עלי ועל ביתי שלום ועל כל שלי שלום.

ולפנינו בגמרא נוסח קצר, עי' ברכות שם.

דף א ע"ב ודף ב ע"א: ברוכים אתם לי שמים וארץ ויורדי מרכבה אם
תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בתפלת שחרית ובתפלת המנחה בכל יום
ויום ובכל שעה ושעה שישראל אומרים לפני קדוש וכ' והעידו להם מה אתם
רואים אתי ומה שאני עושה לה לקלקט פניו של יעקב אביכם שהיא חקיקה
לי על כסא הכבוד וכ'.

וזא מתוך פרקי היכלות, עי' בית המדרש לילינק ח"ג עמ' 90 (ושם: מה
אני עושה לקלקט פניו [של] יעקב), ושוב ראיה כי נוסח כ"י קמבריג' (קלקטור
כביונית, בחילוף ר' בל') עתיק או מעתיק ממקורות קדמונים. פרק זה מן
ההיכלות פשוט לספרים הרבה: עי' סדר רב עמרם דף ד' ע"א, המנהיג דף ט"ז
רע"ב, שבלי הלקט סי' ב', אור זרוע הלכות שבת סי' א' (ח"ב עמ' 18), טור
אריח סי' קכ"ה, מנורת המאור ח"ב עמ' 148.

דף ב' ע"א: אגדת ט"ו וזים באמת ויציב, עי' לעיל, ותחלת מדרש י"ח
ברכות המסתיים דף ג' ע"ב, ואחריו: וכך קורא קרית שמע על מטתו מן שמע
עד והיה אם שמע ומברך בא"י אמ"ה, המפיל חבלי שינת על עיני והמשקיע
שנת תרדימה על עפעפי ומאיר לאישון בת עין וכ', עי' ברכות ס' ע"ב.

דף ה' ע"ב: מאמתי מצות נר חנוכה משתשקע השמש עד שתכלה הרגל מן
השוק, ת"ר מצות נר חנוכה נר איש וביתו וכ', בית שמי וכ', ובית הילל וכ'.
עי' שבת כ"א ע"ב, ונר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ בחללו של
פתח בטפח הסמוך לפתח משמאל, עי' שבת כ"ב ע"א, ועי' סדר רב עמרם השלם
ח"ב עמ' 170 ובשני נוסחאות שם.

והקורא את המגלה בפורים כורך וקורא כספר ואינו פושטה כאיגרת, שכן
בשתי ישיבות ובבבל מנהג שקורא וכורך כספר תורה, עי' סר"ע השלם ח"ב
עמ' 181.